

Per Ole Johansen:

NORGE OG JØDENE 1914 – 1945

(Foredragsmanus utarbeidet for Norsk Forening Mot Antisemittisme, februar 2011.)

Veien inn i mellomkrigstiden

I Tyskland, Østerrike, Polen, Ungarn og Romania ble jødene utsatt for en tiltagende antisemittisme i mellomkrigstiden, som toppet seg i organiserte, voldelige forfølgelser i anden halvdel av 1930-tallet. Jøder ble fratatt borgerlige rettigheter, statsborgerskap og deportert eller nektet innreise etter opphold i andre land. Politikere og statsledere var stolte av sitt jødehat, og la ikke skjul på at målet var å fordrive jødene, uansett hvor lenge de hadde vært statsborgere i sine respektive land. Sett i lys av disse jødeforfølgelsene skilte Norge seg ut. Norge forble et land som det var mulig for jøder å flytte og flykte til - og bli statsborgere av, om enn meget få i forhold til antall innvandrere og flyktninger i dagens Norge. Norge var et fredelig samfunn, med fravær av politiske drap og et meget lavt voldsnivå i forbindelse med sosiale konflikter internasjonalt sett. Det samme var tilfellet for forholdet mellom jøder og det norske storsamfunnet. At jøder med østeuropeiske og sentraleuropeiske referanser oppfattet Norge som et fredelig og trygt samfunn til tross for fordommer og uvitenhet, kan man forstå. Jødene i Norge trengte ikke å være på vakt i Påsken av frykt for antisemittisk mobb. Likevel er det ikke til å komme forbi at holdninger og praksis i mellomkrigstidens innvandrings- og flyktningpolitikk var avvisende og fremmedfiendtlig. Det erfarte jøder og sigøynere mye mer enn andre grupper. Det er lansert flere hypoteser om hvorfor det var slik. De spørsmålene får vente, men de presenteres likevel, for at vi kan ha dem in mente, i møtet med eksempler og tendenser i Norge i mellomkrigstiden og de to verdenskrigene:

Norge som et isolert hjørne av Europe, med en homogen kultur og inngrodd fremmedfrykt?

En ung og sårbar norsk nasjonalfølelse og nasjonsbygging, med en tilsiktet grenseoppgang mellom nordmenn og "de andre"?

Norsk antisemittisme forstått som en i fredstid ikke – voldelig, replikasjon av den generelle antisemittisme i Europa?

De små nasjoners opportunisme; stolte av egne utvandrere som gjorde det bra i utlandet, og meget avvisende overfor innvandrere som Norge ikke hadde noen økonomiske fordeler av?

Den første verdenskrig

Svært mye ble annerledes i Norge i løpet av den første verdenskrig, selv om landet forble nøytralt. Næringslivet orienterte seg internasjonalt for å gjøre penger på krigen, samtidig som myndighetene strammet inn overfor utlendinger og minoritetsgrupper. Språkbruken var grov, som for eksempel justisminister Lars Abrahamsens advarsel i Odelstinget den 28. mai 1915:

”Det gaar ikke an, naar hele det øvrig Europa har vedtatt strenge bestemmelser for at hindre utskuddet fra at komme ind over deres grænser, at vi skal gjøre os til Europas kloak, og tyve, røvere og mordere uhindret skal trænge inn i vårt land.”

Regler for innreise og opphold ble strengere, samtidig som beredskapen ble utvidet og skjerpet. Noen fiendebilder var krigsspesifikke, som de anti - tyske etter at tyske agenter smuglet bomber ombord i norske skip, og tyske ubåter torpederte nordmenn ute på det åpne hav. Hatbildene av jødene hadde en klangbunn i gamle fordommer, samtidig som de ble forsterket av krigsårenes paranoia og nasjonale selvgodhet. Harmløse kramkarer som hadde reist rundt i Norge i mange år ble ”forfremmet” av Justisdepartementets inspektør til farlige spioner som lot seg kjøpe til hva det skulle være. ”De fleste av dem er vel lokaliserte og orienterte og forslagene, samt sprogmechtige og vil efter mitt skjønn være særlig skikkede for spiontjeneste.” Tilreisende ”internasjonale, kriminelle jøder” – som i følge fremmedpolitiet var i ferd med å ta kontroll med den kriminelle underverdenen i Norden - var en annen versting. ”De har gjort sig bemærket her ved forskjellige anledninger og været mistenkt for tyverier, i sær lommetyverier, uden at det dog har vært mulig å få fællende bevis paa dem,” advarte opdagelsesjef Kristian Søhr i Kristiania. ”Sleipe, drevne forbrytere, som forstaar å gardere sig.” Opdagelsessjefen tolket manglende bevis som bevis for hvor utpekulerte jødene var. Jamfør debatten om Mafiaens eksistens, og påstanden om at fraværet av bevis er selve beviset for hvor mektige mafiosene er og hvor dyktige de er til å skjule sine spor.

Men det lå mer til grunn for disse advarslene enn politiblikkets fokusering på potensielle kriminelle. Skepsisen overfor østeuropeiske jøder gikk langt tilbake i tid, i Norge som i Europa ellers. En liten gruppe papirløse, østeuropeiske jøder som kom til Norge i 1917 trigget den skepsisen. Opdagelsessjef Søhr kom aldri over at Norge hadde forsømt å stanse en så ”lite ønskelig invasjon av jøder.”

Etterkrigstid

De relativt åpne holdningene overfor omverdenen som preget det norske samfunnet før den første verdenskrig kom aldri tilbake. Krigsårenes kontrollregime og fiendebilder satte seg, selv om det var forskjeller mellom politidistriktene i graden av nidkjærhet.

Justisdepartementet passet på at politiet forble på vakt, i samsvar med gjeldende lovverk. ”De internasjonale forhold” tilsier at beredskapen må opprettholdes, understreket statsminister Otto B. Halvorsen i november 1920. ”Denne kontroll, som det under krigen ble lagt meget arbeide i av hensyn til statens sikkerhet, er det av forskjellige grunner fremdeles meget maktpåliggende at politiet oppofrer sin særlige oppmerksomhet.” Sentralpasskontoret tok signalet, og utviste en jøde i desember samme år med den begrunnelse at Norge ville ”bli oversvømmet av lignende individer, om man tar denne person under armen.” Begrunnelsen var typisk for mellomkrigstidens byråkratiske tenkning. Det var meget få jøder som fikk innreisetillatelse i første halvdel av 1920 - tallet, men det forhindret ikke borgerlige aviser i å omtale dem som mange. ”De kommer ind som sildestim,” hevdet Aftenposten i en indignert leder den 3 juli 1924. ”De setter sig fast over hele byen.”

Fremmedlovgivningen åpnet for et visst skjønn for innvilgelse av innreise og arbeidstillatelse, slik det var med offentlig forvaltning i de fleste sammenhenger. Men med Fremmedloven av 1927 ble det strammet inn. Justisdepartementets advarsel mot østeuropeiske innvandrere var ikke til ta feil av; det var jødene det gjaldt:

”For en stor del gjelder det personer som tilhører folkeslag og racer som er meget forskjellige fra nordmennene. Det vil utvilsomt være meget uheldig om innvandring av slike fremmedartede folkeslag skal kunne skje i en grad av betydning. Man nevner i denne forbindelse at der i de første år under krigen kom et stort antall utlendinger fra forskjellige fremmedartede folkeslag og slo sig til her i landet. Det har vist sig å være en meget uheldig tilvekst til befolkningen.”

Fiendebilder

Byråkratiets fiendebilder hentet næring fra den antisemittiske, europeiske ”kulturarven” og løgnene om jødene som farlige forbrytere, griske forretningsmenn og forslagene revolusjonære. ”Vi står vel altså her overfor en av disse påtrengende jøder som klorer sig fast til landet så snart de på en eller annen måte får en fot innenfor grensen,” klaget en departementsjurist da han behandlet anken fra en litauisk ”manufakturjøde” i januar 1929. ”Denne er foreløbig engagert i en eksisterende jødeforretning, men to jøder kan gjøre dobbelt

så meget skade som *en*. Der må gjøres noget for å demme op mot denne invasjon.” Den russiske ”revolusjonen” trigget fiendebildet av jødene som revolusjonære og unasjonale, selv om det bodde meget få jøder Norge og enda færre, om noen, som var aktive på den politiske venstresiden. Byråkrater og overvåkere så ”bolsjevikjøder” på høylys dag. Alarmen gikk straks ”en typisk jøderusser” søkte om innreise. I fiendebildet til Generalstabens etterretningsvesen var ”jødiske kapitalister” og ”jødiske revolusjonære” to sider av samme sak. ”Etter mottagen melding understøttes bolsjevismen av *jødiske* banker i utlandet, der bruker bolsjevismen som et middel i spekulasjonen og foretar billige opkjøp når verdierne falder i bolsjevikiske kriseperioder.” Hitler kunne ikke ha sagt det ”bedre.”

Grensevakt.

Det var ikke mange som uttalte seg til fordel for jødene på 1920-tallet, men embetsverket var likevel ikke så entydig i ett og alt. Avgjørelsene kunne variere fra sak til sak. Det legalistiske embetsmannsidealet glapp ikke helt, selv om det ble hardt prøvd i det kalde innvandringsklimaet på 1920-tallet. Journalister, interesseorganisasjoner og politikere presset i restriktiv retning. Justisministere fra Venstre og Høyre korrigerde departementsjurister og politimestere som gikk inn for ”jødevennlige” vedtak. ”Norges Kjøpmandsblad” la mye hat og hån i omtalen av jødiske omførselshandlere som banket på dørene til de norske hjem med sine varer. ” ... et kapitel for sig selv er det som foregår i lys av denne handel; tyverier, drap og voldtekt.”

Dyrebeskyttelsens store kampsak på 1920-tallet var den rituelle, jødiske slaktemetoden som gikk ut på å tappe blod av dyret i dødsøyeblikket. Metoden var smertefri, men det betvilte aktivistene. En av dem var selsamme oppdagelsesjef Kristian Søhr, som satt i styret for dyrevernsforeningen på 1920 - tallet og overtok som leder i 1929. Idealet av den politisk passive politimannen gjaldt ikke Søhr, som nektet seg lite i omtalen av jødene. ”Det er en ubegripelig freidighet, at jødene – kan vente og forlange, at landets borgere skal ta hensyn til deres meningsløse og grusomme slaktningsrituale.” Oppdagelsesjefen mer enn antydte at jøder ikke var nordmenn, og aldri ville bli det heller. Norge kunne være disse jødiske handelsmenn foruten. ”Her er nordmenn nok, som vil handle.” Svenn Skaardal fra Arbeiderpartiet skjøv også norskdommen foran seg da forslaget om lovforbud mot det jødiske slakterritualet kom opp i Odelstinget i juni 1929. ”Hvad er det man her egentlig skal ta størst hensyn til: enten det mosaiske trosamfunds interesser eller det norske folks?” Mer enn underforstått: Jødene var

ikke en del av det norske folk. Jens Hunseid fra Bondepartiet, som gikk inn i NS under den andre verdenskrig, kunne ikke ha vært mer enig. ”Vi har ingen forpliktelse til å utlevere våre husdyr til jødernes grusomheter, vi har ikke invitert jødene hit til landet.” Den tverrpolitiske fobi sikret det nødvendige flertall, og Norge en plass som et av de første landene i verden som innførte et slikt forbud.

De innvandringspolitiske debattene i Stortinget var svært korte, til forskjell fra de alkoholpolitiske som var meget langvarige og lidenskapelige. Men det bød seg andre anledninger også, for innvandringsmotstandere av typen Jens Hunseid, som i trontaledebatten i 1931:

”En god del av disse utlendinger som kommer inn i landet, er rasemessig sett av mindreverdige kvalitet. De har dårlig arvestoff, men de har en stor vitalitet i retning av å formere sig. Vår rase lider under denne innvandring. Vår gode nordiske rase blir opblandet på en måte som er uheldig for vår rases fremtid. Dette er den verste og i lengden kostbareste følge av vår slappe innvandringskontroll. En økonomisk tapning kan vi vinne over, men dårlig arvestoff som er kommet inn i rasen blir man aldri kvitt.”

Jødiske statsborgere

Det er nærliggende å spørre om behandlingen av jøders søknader om statsborgerskap var den siste forsvarslinjen mot ”en jødisk koloni” i Norge. Om de lyktes i å klore seg fast i landet, skulle de i alle fall ikke godtas som norske borgere? Men spørsmålet er mer komplisert, interessant nok. Søknader fra jøder ble avslått og trenert med de merkeligste påskudd, fordi de var jøder. De interne argumentene for avslag var umiskjennelige antisemittiske. ”Minst 20 år” for en jøde før han eller hun skulle godkjennes som norsk statsborger var stort sett praksis i samsvar med departementets uoffisielle regel. Jøder som søkte statsborgerskap var uten rettsvern. Det var mer enn nok for avslag at departement og politimestere *mistenkte* søkeren for noe utilbørlig, og knapt nok det i mange tilfeller. For eksempel i 1922 da departementet sa nei til en søker som kom fra Litauen da han var seks- syv år gammel, og hadde bodd i Norge i 22 år. Politiet insinuerte at han livnærte seg ved ”kjøbmanshandel paa et handelsbrev, som han formentlig har faat i strid med handelsloven.” Justisdepartementet tvilte på at politiet hadde rett, men sanksjonerte avslaget av prinsipielle grunner: ”Overfor jødeinvasjonen bør der foreløpig settes en stopper hvor det kan la seg gjøre. En invilget søknad trekker mange efter sig. Selv om påskuddet til avslag alene er et halmstrå, antar jeg at man bør benytte det i disse tilfelle.” Et jødisk ektepar, som flyttet til Norge fra Russland da de var barn, og søkte

norske statsborgerskap i 1934 - lå bedre an i den første fasen av saksbehandlingen. Politiet hadde ”intet å innvende,” men det hadde departementet som anså ekteparet for å ”være jøder av dårligste sort.” I 1935 sa justisminister Trygve Lie nei til en søker som hadde bodd i Norge i 35 år. Politimesteren i Hammerfest anbefalte søkeren til tross for at ”jødiske kjøpmenn ikke er ønskverdige” generelt sett, men ble overprøvd av Arbeiderpartiets justisminister.

Begrunnelse for avslag ble aldri gitt. Svenske og danske søkere ble som regel godtatt etter de fem årene i landet som statsborgerloven forutsatte, så sant det ikke var noe å utsette på dem. Noen innvilgelser ble gitt til jøder også, etter at de hadde bodd mange år i Norge og departementet kom frem til at fortsatt avslag var uforenlig med legalistiske prinsipper. Men man fornemmer byråkratenes fortvilelse i krysspresset mellom fordommer og legalisme. ”Jeg er ikke begeistret for nye statsborgere av denne type,” sukket Justisdepartementets saksbehandler da han i 1925 sa ja til en litauisk jødinne som hadde bodd i Norge i 19 år. ”Men i det hele tror jeg man får innvilge nu. Ans. får godt skudsmål fra en rekke Stavangerfolk.” Det var ikke mange søkere det gjaldt, og uansett ville de jo bli boende i Norge. Dessuten var det noen som ville jødene vel. Anbefalingsbrevene som fulgte de jødiske søknadene vitner om det.

De første prøvene

Norsk humanisme ble satt på prøve ved to dramatiske skilleveier i årene som fulgte; i forhold til jødiske flyktninger fra Tyskland etter 1933 og da tyskerne beordret norsk deltagelse i jødeforfølgelsene under den andre verdenskrig. Jødeforfølgelsene i Tyskland startet med nazistenes maktovertakelse i 1933, og etterlot ingen tvil om at jødene gikk en forferdelig tid i møte. Norske myndigheter ble oppdatert av legasjonen i Berlin. Det nazistiske barbariet vakte avsky, men bekymringer også - i forhold til det store antallet jødiske flyktninger som kunne tenkes å søke seg til Norge. Jødene ble ikke godkjent som ”politiske flyktninger”, som var koden for en imøtekommende saksbehandling for tyskere som ville til Norge. For hankene i fremmedpolitiet var avvisning av jøder noe de alltid hadde vært tilhengere av. Men at legalistene i Justisdepartementet gikk inn for en så kynisk forskjellsbehandling var nye toner.

Aftenposten slo an *sin* tone i en leder den 4. april 1933, med distanse og ironi:

”Det kan ikke være tvil om at tyskernes aksjon mot jødene i disse dager skaper en forsterket jødesympati ute i verden, som disse Israels sønner neppe fortjener. Imidlertid mangler vi her i landet forutsetninger for å kunne dømme rettferdig om aksjonen mot jødene. Vi vet ikke noget om i hvilken utstrekning det tyske folks lidelser skyldes jødernes metoder og mentalitet. Vi vet bare at de er blitt forhatt, og vi får gå ut fra at dette ikke skyldes bare mindre dyktighetsfølelse og misunnelse, men har reelle årsaker ... Det er et tiltalende trekk å sympatisere med den forfulgte, men det er neppe grunn til å overdrive sympatien.”

I mai 1933 ba den norske legasjonen i Berlin om en instruks for hvordan man burde forholde seg til jødiske flyktninger. Søknadene vil ”bli behandlet og avgjort etter forholdene i hvert enkelte tilfelle,” svarte justisdepartementets saksbehandler, uten å ha sagt noe som helst. Departementet svarte gjerne slik på kinkige spørsmål, for å sikre seg mot flere runder med spørsmål og svar. I en *intern* diskusjon i departementet et par måneder senere var det byråsjefen som førte ordet: Flyktningssituasjonen i Europa var så forskjellig fra alt Norge hadde erfaring med, at spørsmålet burde sees ut fra en mer ”almindelig synsvinkel”. ”En *invasjon* av jøder må vi frabe oss (selv om vi i våre hjerter har all mulig sympati med dem.)” Det ble altså skrevet en del om en mulig invasjon av Norge før 9. april 1940, men ”en jødisk invasjon” vel å merke.

Avvisning og utvisning var to sider av samme sak for haukene – som i desember 1933 da politiet i Oslo ville si nei til forlenget oppholdstillatelse for en tysk søker med den begrunnelse at hun var jøde. Jo lenger hun ble boende, jo vanskeligere å bli kvitt henne. ”Sannsynligvis vil oppholdet medføre at hun trekker andre etter sig.” Men i dette sjeldne tilfellet sa departement *ja* til søkeren, som hadde bodd i Norge i mange år. Fremmedpolitiet advarte mot en kommende ”jødekoloni i Norge”. Det samme gjorde Sentralpasskontoret høsten 1934 da Folkeforbundet anmodet Norge om å ta imot en gruppe flyktninger fra Tyskland. ”Selv om vi nemlig aldri så gjerne vil søke å hjelpe disse flyktninger, er vi dog oss selv nærmest.”

Noen var mer flyktninger enn andre flyktninger

Jødernes problem på 1930 - tallet, eller nærmere bestemt det som andre gjorde til deres problem, var at de ikke ble definert som politiske flyktninger. Tyske sosialdemokrater og kommunister ble riktignok møtt med innledende skepsis fra borgerlig hold selv om de ikke var jøder, men da Arbeiderpartiet dannet regjering i 1935 ordnet det seg for de politisk forfulgte. Embetsverket og justisminister Trygve Lie kom godt utad av det med hverandre. Den unge justisministeren var pragmatisk over grensen til det opportunistiske. Embetsverket

fulgte innstillingene fra Arbeiderpartiet når det gjaldt forfulgte, tyske sosialdemokrater, mens Trygve Lie sto sammen med embetsverket mot de jødiske flyktningene.

Samarbeidet mellom embetsverk og arbeiderbevegelse tok form av en flyktningepolitisk korporatisme, oppsummert av departementet - med litt andre ord i et PM i juli 1939:

”Flyktningproblemet oppsto for alvor her fra 1933, da Hitler tok makten i Tyskland. Da flyktningene banket på døren eller meldte seg for politiet da de kom innenfor, måtte de tilkjempe seg adgang som *flyktninger*. Og vi fikk da med en gang det problemet at vår fremmedlov ikke kjente noe begrep som het politisk flyktning. Enhver flyktning som meldte seg måtte tilkjempe seg adgang på tross av fremmedloven slik den var formulert. I følge fremmedloven hadde praktisk talt ingen av dem adgang verken til å oppholde seg her eller ta arbeid. Det var her først og fremst Det norske arbeiderparties flyktningkomite (nu Arbeidernes justisfond) som måtte kjempe frem en rett for dem til å bli. Etter hvert fikk man så gjennomført et lojalt samarbeid mellom denne institusjon og myndighetene. Uten flyktningorganisasjonene er det en umulighet å innpasse flyktningproblemet i vårt nåværende lovgivningsystem. Det er nemlig bare en velordnet flyktningorganisasjon som har betingelser for å vurdere om en person er en politisk flyktning eller ikke. Vi må her stole på organisasjonene. Vi gir derfor praktisk talt ikke asyl uten at en mann er anerkjent som politisk flyktning av en organisasjon.”

Moralen i historien er klar: Stakkars de forfulgte som ikke hadde gode hjelpere i et annet land! Som for tyske jøder så også for jøder som ble forfulgt av polske myndigheter og antisemittiske aktivister, ved universitetene ikke minst. Norske diplomater i Warszawa fikk med seg det nye trusselbildet, men da de rapporterte hjem i 1936 var det for å advare norske myndigheter mot den nye flyktningstrømmen. I desember 1939 mottok Norge en forespørsel fra den litauiske legasjonen om en hjelpende hånd til noen av de polske jødene som hadde strandet i Litauen under meget vanskelige forhold, etter å ha blitt fordrevet fra Tyskland. Polske myndigheter nektet dem å komme tilbake, selv om de var aldri så mye polske statsborgere. ”Vi har mer enn nok med de finske flyktninger,” svarte utenriksminister Halvdan Koht, kontant i sin avvisning og sleip i sin begrunnelse.

Norge aksepterte noen flere jødiske flyktninger i 1939, etter initiativ fra ”Nansenhjelpen.” Det totale antallet jødiske flyktninger i Norge for 1933- 1940 var ca 400. Det var nær europeisk bunnrekord og meget langt fra de vel 8000 jødiske flyktningene i Norge som Vidkun Quisling hevdet at han hadde ”bevis” for, og da hadde han ikke regnet med ”kunstige jøder” av typen frimurere.

Humanitære hensyn hører likevel med, bemerket byråsjefen for Justisdepartementets politikontor i et internt notat i juli 1939, men med måte. ”Vår politikk er i prinsippet også overfor flyktninger er å stenge grensene. Slapper vi av på det, har vi en hærs-kare over oss.”

Aller minst jødiske barn

Nostalgikere mener at barn sto mer i sentrum i gamle dager, men for jødiske barn var det ingen bønn. Det er påfallende hvor bekymret norske byråkrater og politikere var for jødiske barn på flukt, som et mulig problem for Norge. Sentralpasskontoret likte dårlig at det ble gitt innreisetilattelse for et mindre antall barn i 1938. ”De har skaffet myndighetene mange vanskeligheter.” Da ”Nansenhjelpen” ba om innreise for flere barn i 1939, innvendte Sentralpasskontoret at jødiske barn utgjorde den ”uheldigst tenkelige form for immigrasjon.” Justisdepartementet støttet seg til den svenske LO-sekretæren Axel Granat, som begrenset sitt internasjonale soldidaritetsarbeid til voksne, ikke-jødiske flyktninger. ”Man burde være ytterst forsiktig med å slippe inn barn,” advarte Granat. Ekspedisjonsjefen i (det norske) justisdepartementet tenkte i lignende baner:

”I likhet med alle som i sin statstillings medfør har hatt med dette spørsmålet å gjøre stiller jeg meg meget kjølig overfor oppholdstillatelse overfor jødiske barn. Avgjørende for meg til å stille meg slik til barneplanene er selvsagt at chansen for å brenne inne med barna er overveldende stor. Selv om vi betinget oss barnehjem-systemet ville disse barna etter hvert knytte slike forbindelser i Norge, at vi ikke blir kvitt dem, med mindre deres foreldre kommer seg til oversjøiske land og får dem eftersendt. Vi må sikkert regne med at det alt overveiende antall blir i Norge og kommer til å bli et jødisk innslag i folket og næringslivet. I seg selv regner jeg ikke dette for en ulykke. Men jeg er redd for at vi ved dette vil puste til en muligens spirende antisemittisme som samfunnet lite vil være tjent med.”

Man fornemmer ekspedisjonssjefen uvilje mot en norsk ”jødekoloni”, selv om han var noe inkonsekvent i sin vurdering av det antisemittiske potensialet i folket. ”Det er imidlertid *mulig* at opinionen nå er slik at *noen* jødiske barn må slippe inn.”

En ny verdenskrig, men ikke i radio for norske jøder.

I kjølevannet av de tyske okkupasjonsstyrkene, kalt ”Vernemakten” av norske nazister, fulgte tyske ”jødeeksperter”. Kartleggingen av jøder i Norge startet i begynnelsen av mai 1940, om ikke før - mens det fortsatt pågikk regulære krigshandlinger på norsk jord. Jødiske organisasjoner, firmaer, leger, menigheter, foreningsliv, barnehaver, og utenlandske jøder i Norge m.fl. ble satt under lupen av flittige tyskere. Det tyske sikkerhetspolitiet hadde selvsagt et motiv for denne tidlige kartlegging, bygd på en generell forventning om at jødene skulle

”spesialbehandles.” Når og hvordan det siste oppgjøret med jødene i Norge skulle finne sted var ikke bestemt, men at det før eller senere ville gå i den retning var hevet over tvil, for tyskere og nordmenn som kjente den tyske tenkemåten.

Den 10. mai 1940 rettet tyskerne en ”henstilling” til politiet i Oslo om å inndra radioapparater i jødisk eie. Aksjonen var en tilsiktet trakassering av jødene. Det generelle radioforbudet kom senere. Tyskernes radiolister var ufullstendige og ble supplert av norske politifolk, som fikk ros for sin samarbeidsvilje. ”Henstillingen ble straks etterkommet.” Administrasjonsrådet reagerte med indignasjon og innkalte politimester Kristian Welhaven på teppet. Det var ikke ”adgang til å sette seg mot et slikt pålegg,” svarte Welhaven, uvisst i henhold til hvilken bestemmelse. Man ville komme lenger med ”å overbevise tyskerne om at det i Norge ikke var grunn til å gå slik frem mot jødene.” I løpet av den 10 og 11 mai ble det beslaglagt 107 apparater i jødiske hjem i Oslo og Aker. Tilsvarende aksjoner fant sted ellers i landet også.

”Presseomtale av denne forholdsregel ønskes hindret,” het det i politiinstruksen. Radioene ble lagret i et eget rom som både norsk og tysk politi hadde adgang til. Fra tyskerne side var det sannsynligvis ment som en gestus overfor samarbeidsvillige norske politifolk. Tyskerne så helst at nordmenn tok ansvaret for upopulære utspill av den typen. ”Så langt det lar seg gjøre skal en la norsk politi sette i verk de forholdsregler en ønsker.” Radioaksjonen - som ble gjentatt våren 1941 - var den første «store» anti- jødiske lydighetstesten av norsk politi, men ikke den siste.

Registrering av jødisk eiendom.

Den 2. oktober 1941 sendte justisminister Sverre Riisnæs en ordre til fylkesmennene om å registrere ”jødisk eiendom”. Fra fylkesmennene gikk ordren videre til sorenskrivere, byskrivere og lensmenn. Departementet gjorde okkupantens diskresjon til sin egen. ”Mulige undersøkelser bes i tilfelle foretatt så diskret som mulig,” het det i nevnte ordre. ”Jeg har så diskret som mulig” - var en typisk innledning da de ansvarlige rapporterte tilbake. Dommere som somlet, på grunn av latskap eller fordi oppdraget bød dem imot, ble purret med at de måtte svare ”selv i det tilfelle at slik eiendom som nevnt i rundskrivet ikke finnes i distriktet.” Det var typisk nazistisk hersketeknikk å stille slike krav for å gjøre embetsmennene moralsk medansvarlige simpelthen ved at de svarte. Flere tjenestemenn og embetsmenn sendte inn uriktige eller omtrentlige rapporter. ”Jeg tillater meg å opplyse at vi totalt mangler data for å

kunne levere sådanne oppgaver,” svarte ansvarlige embetsmann i Stavanger. Fra byrettskontoret i Bergen ble det meldt at man var helt uten kjennskap til ”personer av jødisk herkomst eller medlemmer av jødisk trosamfund.” Tro det, den som vil.

Flere eiendommer ble nok ikke identifisert registrert som ”jødiske”, men tyskerne var fornøyd likevel, samlet sett. De fleste embetsmenn svarte som forventet, ikke minst i Oslo og Trondheim hvor det bodde flest jøder. Enkelte overinnfridde til og med, og meldte i fra om personer som *kanskje* var jøder. En av justisminister Sverre Riisnæs sine definisjoner av jøder var ”personer om hvem Deres kontorpersonale vet at de er av jødisk avstamning.”

Rapportøren i Flekkefjord var i tvil, men meldte i fra likevel. ”Man vet ikke sikkert om nevnte person er av jødisk herkomst, men det sies.” Fra Valdris kom det en lignende melding om en person ”som muligens er av jødiske herkomst.”

I august 1945 foretok Justisdepartementet en noe original juridisk vurdering av hvordan departementet burde forholde seg til at ”tillysningsdommerne hadde besvart nevnte rundskriv på en positiv måte.” Departementet valgte å la saken falle: Tyskerne kunne ha skaffet seg opplysningene på andre måter. En annen formildende omstendighet lå i at ”samtlige landets politimestere og folkeregisterførene” hadde bidratt til kartleggingen av jøder i Norge våren 1942, uten noen konsekvenser for de førstnevnte i ettertid.

J - for jøde

Forfølgelsen av jødene i Norge fulgte to spor frem til deportasjonene i 1942-1943. Det første var arrestasjoner, fengsling og henrettelser av et ”mindre” antall jøder, kombinert med jødehets i avisene. De byråkratiske forberedelsene var det andre sporet, som byråkratene skjønnte hensikten med og jødene fornemmet - men ikke i sin fulle, dødelige konsekvens. Den 10. oktober 1941 mottok Politidepartementet en anmodning fra tysk sikkerhetspoliti om å stemple jødenes pass med en ”J” – for jøde. Forbildet var av en tysk forordning som kom i stand etter forhandlinger med sveitsiske myndigheter som ville vite hvem som var jøder, for å sikre seg mot «uønsket» innvandring. Politiminister Jonas Lie, som var gammel Tysklandsvenn og nazist fra før krigen, fulgte opp etter en innledende administrativ avklaring. Tyskerne uttalte seg om hvem som skulle regnes som jøder. Det praktiske ble overlatt til departement og politimestre, som frontet den aksjonen også. ”Herved bestilles 700 stk. stempler, forsynt med en 2 cm høy bokstav ”J”. Bestillingen bes effektivt så snart som

mulig.” Den 10. januar var planleggingsfasen over. Ordren om stempling gikk ut til politimestre og lensmenn med beskjed om at ”stemplingen er gratis.” Noe mer ”generøst” altså, enn ordningen for jøder som måtte betale for transporten til gasskamrene. ”Stempel med ”J” følger vedlagt. Stemplingen skal hvis mulig med rød farge.” Den 20. januar gikk departementet offentlig ut med ordre om at jøder måtte oppsøke politi eller lensmann for stempling av passene. De som ikke fikk stempel innen den 1. mars 1942 ble truet med kr 1000 i bot eller fengsel i tre måneder. Det lokale politiet må ha gjort seg sine tanker. Empatiske politifolk løste sitt moralske dilemma ved å oppfordre jødene til ta seg en ”lengre ferie.” Det kom flere advarsler av den typen i tiden fremover.

”Jøder i Norge”

Den 6. februar 1942 sendte sjefen for det norske sikkerhetspolitiet et skriv til politimesterne med spørreskjemaet ”Jøder i Norge.” Undersøkelsen var kvasi- sosiologisk og unnfanget av Nasjonal Samlings statistiske kontor, for å foreta en statistisk ”bearbeidelse av jødespørsmålet i Norge.” NS hevdet at undersøkelsen kom i gang ”uten påtrykk fra tyskernes side.” NS - ledelsen hadde sin egen agenda, patologisk fikserte på ”den internasjonale jødiske sammensvergelse” som de var. Eichmanns ”jødeeksperter” foretok lignende forberedelser i form av månedslange teoretiske studier av ”jødespørsmålet”, før de dro ut i felten for å jakte og drepe. Alle voksne jøder ble pålagt å fylle ut skjemaet, i forbindelse med stemplingen av passene eller på annen måte. Opplysninger om barna skulle også med. NS-myndighetene la stor vekt på det. Skjemaene ble fylt ut i tre eksemplarer, og fordelt på sikkerhetspolitiet, NS og den stedlige politimester. Undersøkelsen kartla personalia, yrke, næringsvirksomhet, religiøs tilhørighet, foreningsmedlemskap, frimureri, og eventuelle siste land jøden hadde bodd i før han eller hun kom til Norge. ”Har De vært anmeldt, bøtelagt for noen forseelse eller forbrytelse,” ble det spurt om sist, men ikke minst. Departementet ønsket å kartlegge ”jødisk kriminalitet,” i tråd med den gamle forestillingen om jøden som den fødte forbryter.

Det ble presisert at undersøkelsen skulle utføres av det ordinære politi. Hypre nazistiske aktivister med hånflir og hirduniformer var ingen god ide. Undersøkelsen tok tid, men ”glemske” politimestere fikk ikke dø i synden ved den anledningen heller. NS purret departementet den 25. april 1942, som maste på politimestere som ikke hadde svart. ”Selv om det ikke finnes jøder i distriktet skal melding sendes.” Det ble lagt mye arbeid i å oppspore

jøder som hadde flyttet til andre adresser. I Oslo og Trondheim foretok statspolitiet en del av intervjuene, ellers var lokalpolitiet sporhunder og intervjuere.

Arrestasjonene oktober 1942

Den 22. oktober 1942 ble en nazistisk politimann skutt på toget til Halden i forbindelse med en passasjerkontroll. Jødene fikk skylden. Den 24. oktober kom ordren om å arrestere alle mannlige jøder over 15 år, uansett hvor i landet de bodde. Statspolitiet gikk et par meget hektiske døgn i møte, og organiserte et stort apparat for å ta seg av arrestasjoner, transport, internering, forpleining, beslag av eiendeler og svar på henvendelser fra pårørende m.m. ”Det kunne muligens ha blitt et noe bedre resultat ved en litt bedre forberedelse,” skrev statspolitiets mann noe snurt i sin oppsummering. Det irriterte ham at en del av jødene var blitt varslet og hadde kommet seg unna i tide. Søndag den 15. oktober gikk med til å mangfoldiggjøre instruksene, arrestasjonslistene og skjemaene som skulle fylles ut i forbindelse med arrestasjonene. Deretter fulgte ordren fra statspolitisjef Marthinsen:

”Alle mannlige personer over 15 år hvis legitimasjonskort er stemplet med J, skal arresteres uansett alder oppover og transporteres til Kirkeveien 23, Oslo. Arrestasjonen skal skje mandag den 26. oktober kl 6.00. Arrestantene må medta skaffetøy, rasjoneringskort og alle legitimasjonsdokumenter. Formuen beslaglegges. Oppmerksomheten henledes på verdipapirer, smykker og kontanter, og herefter må det ransakes. Bankkonto sperres og bankbokser tømmes. Det beslaglagte beror hos Dem inntil nærmere ordre. Registreringsdokumenter innsendes hertil snarest. Der må innsettes bestyrer av de arrestertes forretninger. Oppgave over de arresterte med angivelse av statsborgerforhold, spesielt om tidligere tysk borgerskap, innsendes omgående hertil. Alle voksne jøddinner pålegges daglig meldeplikt ved ordenspolitiets kriminalavdeling.”

Grytidlig mandag morgen den 26. oktober begynte arrestasjonene. I Oslo deltok statspolitiet, statspolitiets etterforskningskurs, 30 mann fra Oslo kriminalpoliti og 20 mann fra Germanske SS Norge. Innsatsgruppen ble fordelt på 62 patruljer, hver med ansvar for å arrestere 10 navngitte jøder. Også i andre byer med statspoliti foregikk det ulike former for samarbeid med det lokale politiet og medlemmer av Hirden. På mindre steder var lokalpolitiet og lensmennene alene om arrestasjonene, som i Lillehammer hvor Ernest Aberle våknet da det banket på døren klokken seks om morgenen:

”Gertrud åpnet. Utenfor sto politibetjenten som var på talefot med hele byen. Han spurte etter meg. I nattøyet møtte jeg ham.- Ja, sa han og sukket, - jeg får si det som det er, Aberle. Jeg har ordre om å arrestere deg. Arrestere meg? Ja, vi kan ikke annet enn å følge ordre, ser du. Du får ta på deg skikkelig, varme klær og bli med bort til politivakta.”

Arrestasjonene pågikk hele mandagen og påfølgende dager - ”i det store og hele etter programmet” – i følge statspolitiets sekretær, som forsøkte å overbevise seg selv om at jødene var dårlig likt. ”Men når en går til anholdelse uansett om det gjelder krøplinger, oldinger, blinde eller sinnssyke faller det jo ikke i god jord. En grei regel på forhånd hadde borteliminert denne kritikk.” En *viss* anstendighet hadde man da.

Det ”store” ranet

Personlige eiendeler som klokker og ringer ble fratatt arrestantene, i likhet med penger, førerkort, rasjoneringskort, pass og private brev m.m. Deretter fulgte turen til utlånsforretninger og banker for å oppspore verdier som tilhørte de arresterte. Et eget *Likvidasjonsstyre* - merk navnet – ble overlatt ansvaret for firmaer og fast eiendom. Ikke - jødiske nordmenn overtok ledelsen av firmaer som bar seg økonomisk. ”Forretningens bokholder har høytidelig lovet at han lojalt vil følge de instruksjoner som blir gitt ham.” Politiet og likvidasjonsstyrene i de større byene fikk mye å gjøre i tiden som fulgte. Lensmenn med sympati ”for den nye tid”, som nazistene yndet å kalle sitt totalitære regime, lå heller ikke etter. ”Dei registrerte sakene vart pakka i ei pappeske og forseгла med lensmannens segl,” ble det meldt fra Ålesundkanten.

Tyskere var glade for klokkene til deporterte jøder. «Jødiske» klokker eller ikke, den jevne ”Fritz” var pragmatisk sånn sett. I en del andre sammenhenger forsøkte statspolitiet å holde en slags «legal» standard for beslag og inndragning, ingen skulle berike seg personlig. Men det varte ikke lenge før griskheten tok overhånd. Politifolk forsynte seg villig vekk, tjenestemenn som embetsmenn. Noe stjal umiddelbart, andre ”legitimerte” grådigheten med formelle søknader i ettertid. ”Jeg har i dag besett leiligheten, og den passer for meg og min familie,” skrev en Stapomann som kunne tenke seg å overta leilighet og løsøre ”en bloc” etter en jødisk familie. NS sin kvinneorganisasjon hadde klare meninger om hva som passet seg for hvem, og anbefalte seg selv om avtager av villaen til en jødisk familie - ”da dette så vidt vi vet er en såpass representativ bolig, at den neppe blir disponert av hvem som helst.”

Politifolk som hadde hatt som yrke og kall å beskytte borgernes eiendom gjorde seg ved denne anledningen delaktige i et av de største ranene i nyere norsk historie. De har helt sikkert gjort seg sine tanker, og desto mer da de fikk ordre om å beslaglegge pass og

forsikringspapirer. Fratatt penger og alt annet av verdi, uten pass og forsikring – hva hadde man da igjen?

En liste eller en arkivskuff for de meste

Med opptrappingen av jødeforfølgelsene befestet statspolitiet sin posisjon som koordinator og pådriver, men med visse lokale forskjeller. I Trondheim av det ordinære politiet like nidkjære, og vel så det. Statspolitiets etterlatte arkiver forteller om oversikt og systematikk, til tross for knappe tidsfrister. Det var en liste eller arkivskuff for det meste:

”Fortegnelse over mannlige jøder som er savnet og antas å ha forlatt landet.”

”Fortegnelse over syke jødinner og andre hvor beslag av formue skal foretas.”

”Fortegnelse over flyktede (savnede) jødinner.”

”Fortegnelse over jøder med ikke-jødisk ektefelle.”

”Fortegnelse over jøder bosatt utenfor Oslo og Aker, som for tiden er i Berg Interneringsleir.”

”Fortegnelse over jøder anholdt av statspolitiet, Bergen 26. oktober 1942 etter ordre fra statspolitijefen, Oslo.”

”Fortegnelse over jøder i Trondheim politidistrikt.”

”Fortegnelse over *statsløse* jødinner.”

”Fortegnelse over jødinner med *tysk* statsborgerskap.”

”Fortegnelse over forretninger og kontorer i Oslo og Aker som tilhører jøder.”

”Fortegnelse over jødinner med *norsk* statsborgerskap.”

”Fortegnelse over jøder som ennå ikke er anholdt den 5. desember 1942.”

”Fortegnelse over jøder internert i Berg interneringsleir.”

”Fortegnelse over jøder som ikke kunne tas ut av sykehusene.”

Med D/S ”Donau” den 26. november 1942

Jødene skulle forfølges og interneres - og før eller senere ut av Norge. Derom hersket ingen tvil blant tyske ”jødeeksperter” og norske nazister – i og utenfor politiet. Spørsmålet var bare *når*, og hvem som tok den avgjørelsen. Historiker Yaaco Lozowick viser til kopi av et telegram fra Rolf Gunther i RSHA i Tyskland om ledig skipskapasitet, fulgt av en bestemt oppfordring til de tyske ansvarlige i Oslo om å benytte den muligheten. Det norske

statspolitiet fikk to dager på seg til å forberede deportasjonen med "Donau". De mannlige jødene som var internert på Berg i Vestfold ble transportert til Oslo. Mannlige jøder over 65 år skulle arresteres på ny, i likhet med jødiske kvinner og barn - og jøder som var innlagt på sykehus og andre institusjoner, uansett alder og kjønn.

Hjertetrusten bak forberedelsene til "evakueringen" - som det også ble kalt, besto statspolitisjefen, og to politiinspektører og to fullmektiger fra statspolitiet. Inspektør Knut Rød var hovedansvarlig deportasjonsdagen. Innsatsstyrken besto av cirka 300 mann - og en håndfull kvinner av "hensyn" til de jødiske barna - samt hundre drosjer og sjåførere, hvorav flere som hadde spesialavtaler med statspolitiet. Inspeksjon før aksjonsstart fant sted klokken 4.30 om morgnen, med appell av politiinspektør Knut Rød:

"Det har i den senere tid vært en del agitasjon mot jødene i pressen. Dere må ikke la deres opptreden påvirkes av dette, men huske på at dere nå er politifolk. Politiet har ennå et renommé å forsvare, derfor skal dere gi fangene rimelig tid til å kle seg, spise godt og ta med de klær de trenger."

Innsatsstyrken ble fordelt på 100 patruljer, med lister over fire familier for hver patrulje som skulle anholdes og transporteres til Oslo havn. Statspolitisjef Marthinsen berømmet denne kjøreplanen, fordi så mange ble anholdt og tid ble frigjort til å ettersøke familier som ikke bodde på oppgitt adresse. Den 26. november forlot "Donau" Oslo med 532 jøder, menn og kvinner, voksne og barn. Hermann Sachnowitz har fortalt om hva som ventet på kaien og ombord i "Donau" i møte med tyske SS:

"Under hysteriske brøl fra offiserene drev de oss ut av vognene og fram over kaien, mot lederen som førte til skipsdekket. Vi som var syke, stod sist i flokken og så det hele: kvinner, barn og menn i håpløs kamp mot en brutal og kald overmakt, en levende jernring som snørte seg sammen om de elendige. For oss som var vokst opp i et land der medmenneskelighet var det første og største bud, ble synet verre enn noen mardrøm. Dette var det første store sjokket og vi trodde det aldri kunne komme noe verre ... De ble knubbet og sparket og slått. De tryglet og bad om å få slippe å gå om bord for de visste hva det betydde. Deportasjon. De kastet seg ned på bryggen, rev seg i håret og skrek om nåde for seg og sine, men det var ingen bønn. Jernskodde støvler og gummikøller traff dem i hode og mave. Mødre med spedbarn på armen, gravide kvinner, ble skubbet og slått. Klær revnet eller ble slitt i stykket så undertøy og nakenhet syntes. Småbarn ble slengt overende. Og midt i alt dette - jeg ser det ennå for meg - gikk en stille strøm av svake gamle kvinner og menn langsomt og med bøyd hoder opp leiderne, mot det de så som en uavendelig skjebne. De visste mer enn vi unge. De kjente vårt folks historie. De var allerede døde."

I løpet av 1942-1942 ble det deportert 772 jøder fra Norge, fordelt på tre skipsavganger. Kun 34 av dem overlevde. Jødene fortvilte, mens Justisminister Sverre Riisnæs godtet seg. "No

gjør vi det av med jødene, og det ettertrykkelig,” skrev han frydefullt til politimester Jonas Lie.

Jernneven i fløyelshansken

”Jeg er personlig en absolutt motstander av vold og brutalitet,” hevdet tidligere statspolitiinspektør Knut Rød da han etter krigen ble stilt til ansvar for sin sentrale rolle i forbindelse med arrestasjonene og deportasjonene i 1942. Rød hevdet at han hadde opptrådt ”korrekt og humant” overfor jødene. ”De har drept min mann,” ropte en nabofrue til ham etter krigen. Hun mistet sin mann i Auschwitz, og var åpenbart av en annen oppfatning. Rød var hverken sadist eller personlig overbevist nazist. Hans vei til Holocaust var karriereveien; polititjenestemannen som studerte i fritiden og ble ”jurist med hud” - som det het i en nedlatende omtale, ført i pennen av en laudiabel jurist som hadde skiftet side fra NS til motstandsbevegelsen. Flertallet av politifolkene var sikkert ”korrekte” i den forstand at de hverken slo eller mishandlet jøder, eller tiltalte dem med nedsettende navn. Norske jøder som ble arrestert har sagt det samme.

Hvilke interesser hadde tyskerne av brutale arrestasjoner i norske byer og bygder – med påfølgende oppsiktsvekkende og hjerteskjærende transport av skrekkslagne jøder? En rask og diskret aksjon – før jøssingene fikk summet seg – var langt å foretrekke. Norsk politi innga tillit. De egenskapene som politi og forsvarsadvokater fremhevet som formildende under rettsoppjøret - at de tiltalte var korrekte og hensynsfulle da de arresterte jødene - var de samme egenskapene som gjorde dem nyttige for tyskerne. Det en historiens ironi hvordan ”konduiten” gjorde nytten, både under og etter krigen. Når politikolleger, som skyldte tiltalte en tjeneste fra krigens dager, serverte løgnhistorier i retten om tiltaltes nasjonale fortrefelighet, og kyniske advokater prosederte mot bedre vitende - var ikke veien lang til frifinnelse eller lavere straff. Ei heller ikke for hovedansvarlige Knut Rød, som ble frifunnet i lagmannsretten i 1946 og 1948. Fra 1950 var han atter politimann blant politikolleger, tjenestevillig og personlig stillfaren – som alltid.

Det relatives bedrag

Politifolks og byråkraters begrunnelse for å bli på post etter at tyskerne besatte landet, og andre nordmenns motiver for å begynne i politiet under krigen, varierer fra personlig egeninteresser, politiske motiver og ønske om å fungere som en buffert mellom okkupant og

sivilbefolkning. Disse nordmennene måtte betale en pris for å beholde sine stillinger, og for jødene som gruppe med mye verre følger enn andre nordmenn. Ingen av de ansvarlige vedgikk at de kjente til gasskamrene og utryddelsesleirene. Det har vært deres viktigste argument for å frasi seg medansvar for folkemordet for jødene, og trolig også en grunn til at så få ble stilt til ansvar for hva de uansett hadde vært med på, og burde ha forstått da de fulgte de tyske ordrene. Meldinger om gasskamrene lekket ut, men medløperne ville ikke tro, iallfall ikke det verste. Bortsett fra norske frontkjempere i Ukraina, som var med å drepe jøder og skrøt av det i ”Hirdmannen” i opprømte reisebrev.

Men hva hadde de som samarbeidet med tyskerne og kjente den nazistiske mentaliteten grunn til å anta, selv om de ikke kjente til de organiserte massedrapene? Som erfarne embetsmenn og politifolk forsto de at registrering av jødisk eiendom, stempeling av jøders pass og kartlegging av jødene mer generelt – var et varsel om kommende katastrofe, i en eller annen forstand. Enda mer forsto de da jødene ble arrestert og alt av verdi ble tatt fra dem, inkludert passene som var livsviktige i bokstavelig forstand i et land som ble styrt av en brutal okkupant og norske medløpere med jødeforfølgelser som uttalt politikk. Det kan sies mye om embetsmenn og politi som deltok i de norske jødeforfølgelsene, men dumme var de ikke. Rapporter og kommentarer vitner om kunnskap og innsikt langt utover de formelle kravene til tjenesten.

Det unngåelige spørsmålet

Deler av embetsverket og politiet gikk inn i den andre verdenskrig med en ballast som i ”beste” fall kan karakteriseres som fordomsfull, om ikke antisemittisk. Men vil det si at den norske medvirkningen var forhåndsbestemt, og at ordrene ble fulgt som en tilnærmet «genetisk» reaksjon? Et så spisset spørsmål er det ikke mulig å svare på. Holdninger og handlinger er ikke synkroniserte. Nåtid er noe mer enn fortid. Mange av de medvirkende hadde sikkert ikke noe personlig i mot jødene, andre var fanatiske jødehatere og gjorde mer for å plage jødene enn hva de ble beordret til. Men at de moralske sperrere var lave med hensyn til å arbeide mot jødene og utlevere dem til tyskerne er hevet over tvil, iallfall for så mange nordmenn at tyskerne fikk det som de ville. Om jødene ble deportert eller flyktet gjorde ikke den store forskjellen. Norge ble uansett fri for jøder eller ”Judenfrei”, som det gjerne het da tyske ”jødeeksperter” skrøt av sine prestasjoner, så lenge krigen varte vel å merke.

